

XALQARO NORDIK UNIVERSITETI

**«O‘ZBEKISTON — 2030” STRATEGIYASINI
AMALGA OSHIRISH YO‘NALISHLARI VA
ISTIQBOLLARI YOSHLAR NIGOHIDA»
MAVZUSIDAGI RESPUBLIKA ILMIY-
AMALIY KONFERENSIYA**

Toshkent – 2024

V SHUBA

<i>Raxmonova Z.R. Umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqa darslarini o'tkazishda o'zbek xalq cholg'ularini o'rgatish uslubiyoti (boshlang'ich sinflar misolida)...</i>	391
<i>Abdumannobova M. Insonning ruhiy rivojlanishida munosabatlar ta'siri va ularni takomillashtirish zarurati.....</i>	395
<i>Mamayusupova G.F. Yoshlarni zamonaviy kasblar va chet tillariga o'qitish tizimini yaratish.....</i>	398
<i>Ahmatqulova Sh.B. O'rta yoshlilar psixologiyasi: sabab va yechimlar</i>	401
<i>Akromova N.R. Ontogenez psixologiyasi vazifasi va ahamiyati.....</i>	403
<i>Raxmatqulova G., Yunusova N. Ma'naviy tarbiya – taraqqiyot poydevori.....</i>	405
<i>Mullajanova X.Y. Ma'naviy merosning tarixiy ahamiyati va barkamol yoshlarni tarbiyalashdagi o'rni.....</i>	408
<i>Kobiljonova J.J. "Uzbekistan-2030" strategy implementation of directions and perspectives on strategy from the youth's point of view</i>	412
<i>Qobilova M.S. Konstitutsiya yoshlarda siyosiy madaniyatning shakllanishida muhim ahamiyat kasb etadi.....</i>	416
<i>Feruz M.X. Yoshlarga oid davlat siyosati – yoshlar salohiyatini oshirishdagi muhim vosita.....</i>	419
<i>Sardor K.N. Temuriyzoda Shohruh Mirzo hukumronligi davrida temuriylar saltanatida aholi salomatligini ta'minlash bo'yicha tabobat maktablarining faoliyati.....</i>	424
<i>To'xtayeva D.Sh. Madaniyat sohasidagi islohotlar bilan kelajakka nazar</i>	427
<i>Sultanova Z.I. Yuksak ma'naviyatli avlod-uchinchi renessans bunyodkorlari...</i>	430
<i>Mustafoyeva S.S. Yoshlarga oid davlat siyosatida ma'naviyat va ma'rifat masalalari.....</i>	432
<i>Qudratullayeva E. Yoshlarga oid davlat siyosati, ma'naviy taraqqiyotni ta'minlash va madaniyat sohasini yangi bosqichga olib chiqish bo'yicha islohotlar.....</i>	435
<i>Nadjimova N.A. Raising the spiritual thinking of the young generation the role of music education.....</i>	438
<i>Mirzayeva M.M. Globallashuv jarayonida yoshlarda mafkuraviy immunitetni kuchaytirish zaruriyati.....</i>	441
<i>Мелихонов Б. Социально-психологические детерминанты воспитания молодежи</i>	444
<i>Melixonov B. Socio-psychological features of youth education based on national values.....</i>	445

<i>Karabayeva M.T.</i> Til va nutq madaniyat ko'zgusida	450
<i>Axmedova M.A.</i> Gender yondashuv asosida o'smir yoshdagi o'quvchilarni badiiy-estetik rivojlantirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari	453
<i>Axmedova M.M.</i> Folklor janrlarining progmatik belgilari hikoya aspektida.....	458
<i>Ochilov A.S.</i> O'smirlar psixoenergetikasi muammosini o'rganish va uni rivojlantirishning nazariy asoslarini tahlil qilish.....	461
<i>Тошматова М.К.</i> Феномен Новый Узбекистан – решающий фактор развития	466

GENDER YONDASHUV ASOSIDA O'SMIR YOSHDAGI O'QUVCHILARNI BADIY-ESTETIK RIVOJLANTIRISHNING PEDAGOGIK- PSIXOLOGIK IMKONIYATLARI

Axmedova Matluba Akmalovna¹

¹“Rus tili” kafedrasida v.b. dotsenti, kafedra mudiri
Toshkent amaliy fanlar universiteti

Аннотация. В статье рассмотрены педагогические и психологические возможности художественно-эстетического развития школьников-подростков на основе гендерного подхода.

Ключевые слова: педагого-психологические возможности, гендерный подход, подростковый возраст, художественно-эстетический, пути развития.

Abstract. The article discusses the pedagogical and psychological possibilities of artistic and aesthetic development of teenage schoolchildren based on a gender approach.

Key words: pedagogical-psychological possibilities, gender approach, adolescent age, artistic-aesthetic, ways of development.

Annotatsiya. Maqolada gender yondashuv asosida o'smir yoshdagi o'quvchilarni badiiy-estetik rivojlantirishning pedagogik-psixologik imkoniyatlari haqida so'z boradi.

Kalit so'zlar: pedagogik-psixologik imkoniyatlar, gender yondashuv, o'smir yosh, badiiy-estetik, rivojlantirish yo'llari.

Bugungi kunda shaxs ma'naviyati hamda ma'naviyatlilik darajasini o'rganish masalalariga bag'ishlangan ilmiy tadqiqot ishlari amalga oshirilgan. Bu ishlar, shubhasiz, ta'lim oluvchilar ma'naviyatini ularning ehtiyojlari darajasida shakllantirishda muhim o'rin egallaydi. Biroq, ushbu yo'nalishdagi aksariyat ishlarda ma'naviyat tushunchasi, uni o'quvchi ongiga yetkazish, u yoki bu o'quv predmeti doirasida ta'lim oluvchilar ma'naviyatini shakllantirish haqida fikr yuritilgan. Shuning uchun ham, bugungi kunda o'quvchi shaxsi ma'naviyatini shakllantirishning muhim jihatlari, jumladan, ularda ma'naviy qadriyatlarni egallashga bo'lgan ehtiyojlarni tarkib toptirish orqali, o'quvchilarning ma'naviyatini shakllantirish ustida izchil, tizimli tadqiqot ishlarini amalga oshirish muhimdir.

Buning uchun o'quvchilarda milliy-ma'naviyat, qadriyatlarni egallash ehtiyojini shakllantirish muammosini pedagogik, psixologik, falsafiy jihatdan chuqur tahlil etish lozim. Birinchi navbatda, o'quvchilarda ma'naviy qadriyatlarni egallash ehtiyojini vujudga keltiradigan manbalarni aniqlash kerak. Ma'naviy qadriyatlar tushunchasi o'zbek xalqi madaniyati, diniy qarashlarini egallash ehtiyoji bilan chambarchas bog'liqdir. Chunonchi, diniy qarashlar va diniy e'tiqod insonni poklaydi, uning ruhiyatini yengillashtiradi. Insonning ichki dunyosi va ruhiyatiga kuchli ta'sir ko'rsatishda Islom dini keng imkoniyatlarga ega. Diniy qarashlarda inson jismi va ruhiyati, yaxshilik va yomonlik, gunoh va savob qarama-qarshi

qo'yilib, bu tushunchalar insonni ma'naviy jihatdan takomillashishga chorlaydi. Biz o'z tadqiqotimiz davomida o'quvchi ruhiyati va uning ma'naviy poklanishga bo'lgan ehtiyojlarini shakllantirish muammolari ustida to'xtalamiz.

O'quvchilarda ma'naviy qadriyatlarni egallash ehtiyojini shakllantirish haqida fikr yuritganda, e'tiborimizni, eng avvalo, o'zbek xalqining mentaliteti bilan bog'liq jihatlariga qaratamiz. Mentalitet – (lotincha mentalis- aqliy) – ayrim kishi yoki ijtimoiy guruhga xos aqliy qobiliyat darajasi, ma'naviy salohiyat. Jamiyat, millat yoki shaxsning mentaliteti, ularning o'ziga xos tarixiy an'analari, urf-odatlar, diniy e'tiqodini ham qamrab oladi. Har bir millatning mentaliteti uning tarixi, yashab turgan shart-sharoiti, ijtimoiy faolligi va boshqa bir qancha omillar bilan bog'langan bo'ladi. Chunki ushbu tushunchaning tahlili o'quvchilarda ma'naviy qadriyatlarni egallash ehtiyojini shakllantirish tizimini vujudga keltirish uchun nihoyatda muhimdir.

O'zbek xalqi ma'naviyati va milliy qadriyatlarining asosini tashkil etgan tasavvuf ta'limoti namoyandalari insonning ma'naviy barkamollikka erishuvi uning asosiy ehtiyojiga aylanishi lozimligini alohida uqtirib ko'rsatganlar. Ma'naviy barkamollikka erishish g'oyasi bugungi kun ta'lim tizimi uchun ham bosh maqsad hisoblanadi. Insondagi ko'plab o'zlikka xos tushunchalarning uyg'unlashuvi, ularning hayot faoliyatlari ta'lim jarayonida amalga oshadi va muvofiqlashadi. Umumiy milliy g'oya atrofida birlashish jamiyat hayotiga o'zining shaxsiy ulushini qo'shish va shu asosda uni farovonlashtirishdan iborat. Shu tariqa ma'naviy barkamollikka erishish istagi ta'lim tizimida shaxsning o'zaro aloqadorlikda ma'naviy-axloqiy, ruhiy takomillashuvini ta'minlovchi jarayon sifatida namoyon bo'ladi.

V.S.Solovev esa, ma'naviyatni insonning yuksak darajada shakllangan axloqi sifatida talqin etadi. U ham tasavvuf ta'limoti hamda Sharq allomalari asarlarida ko'rsatilganidek, inson yaxshiliklar qilish uchun yashashini e'tirof etadi. Axloqiy xulq-atvorning asosini insonning o'z burchini anglashi tashkil qiladi. U ajdodlar tomonidan o'tmishda yaratilgan va unga taqdim etilgan qadriyatlarni o'zlashtirishi, asrashi, shuningdek, o'zi o'zlashtirgan qadriyatlar va ajdodlar merosini boyitgan holda kelgusi avlodlarda yetkazish uchun burchlidir [1].

P.A.Florenskiy o'z ishlarida shaxs ma'naviyatining go'zallik bilan bog'liq jihatlarini tahlil qiladi. Uning ta'biricha, shaxs ma'naviyati u yashab turgan davlat va jamiyat madaniyati negizida shakllanadi va namoyon bo'ladi [2].

Hozirgi davrda jamiyatimizda o'zining ma'naviy qadriyatlari ildizini topish, izlash va o'zlashtirish jarayoni davom etmoqda. Chunki uzoq asrlar davomida ajdodlarimiz tomonidan yaratilgan ma'naviy qadriyatlarni o'zlashtirish vositasidagina o'quvchi-yoshlar ma'naviyatini shakllantirish, ularni bugungi hayotimizni yuksaltirishga safarbar etish mumkin.

Shu bilan bir qatorda, o'tmishda va bugungi kunda yaratilgan badiiy asarlar ham o'quvchi-yoshlarda ma'naviy qadriyatlarni egallash ehtiyojini shakllantirishda muhim o'rin egallaydi. Shu ma'noda inson ma'naviyatini shakllantirishda fan, din, falsafiy, axloqiy ta'limotlar, tarixiy, ijtimoiy tajribalar, san'at va adabiyot alohida ahamiyat kasb etadi. San'at va adabiyotni o'quvchilarning ma'naviy qadriyatlarini shakllantirishda muhim vosita sifatida qo'llash maqsadga muvofiqdir.

Bugungi kunga kelib shaxs ma'naviyatini shakllantirishga yo'naltirilgan tadqiqotlarning ko'lami nihoyatda kengaydi. Bu sohada ko'p qirrali fundamental ishlar hamda amaliy tajribalar mavjud. G.E.Burbulis, V.I.Ksenfontov kabilarning tadqiqotlarida ma'naviyatlilik va shaxs ma'naviyatini shakllantirishning turli qirralari yoritilgan. Mazkur tadqiqotlar orasida V.I.Ksenfontovning shaxs ma'naviyatini shakllantirishga ekzistentsiya, ya'ni insonning o'zligi nuqtai nazaridan kelib chiqqan holda yondashish haqidagi qarashlari alohida ahamiyatga ega. Ekzistentsiya lotincha so'z bo'lib, insonning mavjudligi, o'zligini anglatadi. U ekzistentsializmning asosiy tushunchalaridan biri bo'lib, mazkur tushuncha shaxsning mavjudlik usulini ham bildiradi. Ushbu atama dastlab Kerkegor tomonidan qo'llanilgan edi. Bu g'oya tarafdorlarining fikricha, u inson o'zligining asosiy negizini tashkil etadi. Shunga ko'ra u shunchaki ayrim empirik individ va yalpi umumiy (umuminsoniy) hodisa sifatida emas, balki betakror, o'ziga xos shaxs sifatida namoyon bo'ladi. Ekzistentsiya insonning mohiyati emas, balki uning imkoniyatidir. Uning muhim jihatlaridan biri ob'ektivlashtirib bo'lmasligidadir. Shaxs o'zining qobiliyati, egallagan bilim va tajribalarini amaliy tarzda tashqi hodisalar sifatida ob'ektivlashtira oladi. Shu tariqa u o'zining ruhiy faoliyati, tafakkurini nazariy jihatdan ob'ektivlashtiradi, o'zi o'rganadigan hodisaga aylantiradi. Insonning bilish jarayonidan tashqarida qoladigan, hukmiga bo'ysunmaydigan yagona hodisa shaxsning o'zligidir [1]. Shuning uchun ham, shaxsning o'zligi uning imkoniyatlaridir. Uning imkoniyatlaridan biri esa, ma'naviy qadriyatlarni egallash ehtiyojining vujudga kelishida namoyon bo'ladi.

N.K.Borodino o'zining shaxsiy nuqtai nazari sifatida shaxs ma'naviyati asoslarining mavjudligini e'tirof etadi. Uning ta'biricha, ma'naviyat inson o'z-o'zini aniqlashining ichki sohasidir. Inson o'z imkoniyatlari yordamida o'zining shaxsiy dunyosi va unga beriladigan bahoni kashf etadi. U o'z imkoniyatlarini o'zining aqliy, ruhiy-axloqiy ko'nikmalari orqali namoyon qiladi. Shu bilan bir qatorda, shaxs imkoniyatlarining namoyon bo'lishida uning ideallari ham alohida o'rin egallaydi [3].

Shaxs ma'naviyatining umumiy, nazariy asoslari V.S.Barulinning ishlarida batafsil aks etgan. Uning ijtimoiy-falsafiy antropologiya asarida ma'naviyat shaxsni shakllantiruvchi asosiy sifat darajasida ta'riflanadi. Xuddi mana shu sifat esa, uni hayvonot olamidan farqlovchi asosiy belgidir. Muallif ma'naviyatning bir qator o'ziga xos xususiyatlarini ajratadi: "inson ma'naviyati uning sub'ektiv dunyosi sifatida", "inson ma'naviyati uning ideali sifatida", "ma'naviyat insonning o'z-o'zini anglash shakli sifatida", "ma'naviyat shaxsni ezgulikka undovchi kuch sifatida" hamda "ma'naviyat inson ijodiy faoliyatining mazmun-mohiyati sifatida" talqin etilgan[2]. Muallif ma'naviyat tushunchasi tarkibiga shaxsning aqliy fikrlash, hissiy-emotsional hamda insonning erkin faoliyatini birlashtiradi. Inson ruhiyatining murakkab majmuasi axloqiy-estetik, diniy dunyoqarashi, fan va san'atni qamrab oladi.

Ko'pgina olimlar ma'naviyatni shaxsning hissiy olami bilan bog'lagan holda talqin qiladilar. Biroq, mazkur yondashuv tarafdorlari orasida ham turli-tuman qarashlar mavjud. S.F.Anisimovning ta'kidlashicha [3], shaxs ma'naviyati tarkibida

tabiiy, axloqiy me'yorlarni bilish jarayoni ifodalanadi. Ma'naviy-axloqiy hissiyot esa, uning tashqi shakli sifatida namoyon bo'ladi.

G.A.Avanesovaning ma'naviy ehtiyojni tarkib toptirishga nisbatan yondashuvlari alohida nazariy qimmatga ega. U ma'naviyatlilikning 3 xil shaklini ajratadi:

1. Yuksak darajadagi reallikni anglash maqsadida moddiy olamga g'amxo'rlik qilish.
2. Mavjud borliqqa nisbatan ma'naviy-ijodiy faoliyat ko'rsatish.
3. Ko'pchilik odamlarga xos bo'lgan kundalik hayotiy faoliyat bilan shug'ullanish.

Ma'naviyatlilikning ushbu ko'rinishlari bir-biri bilan o'zaro aloqador bo'lib, muayyan jamiyatda betakror ma'naviy amaliyotni vujudga keltiradi. Buning uchun yosh avloddan milliy-madaniy, hududiy hamda umuminsoniy madaniyatni o'zlashtirish talab etiladi.

Yuqoridagi tahlillarimiz shaxsning ma'naviyatlilik darajasi va uni egallash ehtiyojiga nisbatan turlicha metodologik, psixologik, pedagogik hamda ijtimoiy-falsafiy yondashuvlar mavjudligini ko'rsatmoqda. Bu milliy-ma'naviyat qadriyatlarining umumiy tarkibiy qismidir. Shuning uchun mavjud manbalarda ma'naviyat shaxsning ichki, o'ziga xos dunyosi sifatida baholanadi. Ma'naviyatli shaxsda muayyan axloqiy sifatlar tarkib topgan bo'ladi. Bu ehtiyoj, intilish, qadriyatlar, fikrlar sifatida namoyon bo'ladi. Ular o'z navbatida shaxsning o'z-o'zini tarkib toptirishi, sifatleri, shaxsiy ongi shaklida aks etadi. Bu esa, insonning o'z hayotini ongli tarzda qurishiga ko'maklashadi. Shaxs ma'naviyatining yuksalishi uning shaxsiy rivojlanishini ta'minlaydi. Shu bilan bir qatorda, ma'naviy qiziqishlari boyishi, ijodiy imkoniyatlarining ochilishi hamda muhim insoniy sifatlarining tarkib topishiga ko'maklashadi. Ma'naviy qadriyatlarni egallash natijasida esa, inson hayotiy faoliyatining mazmun-mohiyati aniqlanadi.

Ma'naviyatlilik tushunchasiga o'zlikni, o'z imkoniyatlarini namoyon qilish ifodasi sifatida yondashgan ruhshunoslarning qarashlari alohida ahamiyatga ega. Ushbu ruhshunoslar jumlasiga E.Fromm, A.Maslou, V.Frankllarni kiritish mumkin. Ular o'zlarining nazariy-amaliy qarashlarida insonning ma'naviy rivojlanishini ta'minlovchi hayotiy omillar va vositalar haqida fikr yuritganlar.

A.Maslou o'z ishida ma'naviy qadriyatlarni egallash ehtiyojlarini ierarxik tarzda pog'onalashtirgan holda tavsiflashga harakat qiladi. Mazkur tasnif inson hayotidagi muhim ehtiyojlarni ajratish va tavsiflashga xizmat qilishi bilan alohida ahamiyatga ega. Uning yordamida inson o'z-o'zini takomillashtirishga intiladi. Mazkur ehtiyojlar zamirida insonni qadriyatlarni egallash va shu asosda ma'naviy yuksalishga bo'lgan intilishlari ifodalanadi. A.Maslou ta'biricha, inson o'zligiga tayanishi lozim. Tasavvuf ta'limotida esa, mazkur g'oya qalb amriga bo'yso'nish sifatida tavsiflanadi [1]. Shuning uchun ham zamonaviy pedagogik-psixologik qarashlar bilan bir qatorda, tasavvuf ta'limoti ham shaxs ma'naviy ehtiyojlari asosida uning ma'naviyatini yuksaltirish borasidagi tadqiqotlar uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Shaxs ma'naviyatini yuksalirishga oid tadqiqotlarida V.Frankl logoterapiya va ekzistentsional tahlil metodikalarini taqdim qiladi. Tasavvuf ta'limotiga hamohang

tarzda u ma'naviyatlilikni shaxsning erkinligi sifatida tavsiflagan. Mas'uliyatlilik esa, shaxs mavjudligining muhim belgisidir.

Ma'naviyatlilikning asosini fikriy yetuklik tashkil etadi. Shu ma'noda ma'naviy qadriyatlarni egallashga bo'lgan ehtiyoj shaxsning fikriy yetuklik sari intilishidir.

Ma'naviyatlilikning asosiy jihatlari P.V.Simonov, P.M.Ershov, Yu.P.Vyazemskiyning tadqiqotlarida o'z ifodasini topgan. Mualliflar ma'naviy ehtiyojlarni ikki guruhga ajratganlar:

a) boshqalar uchun ehtiyojlar, bunday ehtiyojlar shaxsga o'z manfaatlaridan voz kechgan holda boshqalarning ma'naviy ehtiyojlarini qondirish tuyg'usini hosil qiladi. Bu ehtiyojlar katta ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan ehtiyojlar bo'lib, har bir shaxsning qalb amri hisoblanadi;

b) aniq bilish ehtiyojlari, u shaxsning taraqqiyoti bilan bog'liq. Mazkur ehtiyojlar mavjud bilimlar zaminida vujudga keladi. Bunday ehtiyojlar mavjud me'yorlar doirasida chegaralanmaydi. Ushbu ehtiyojga ega bo'lgan kishilar ilmiy haqiqatlarning yangidan-yangi sohalarini o'zlashtirishga intiladilar.

P.Simonov shaxsning axborot egallashga bo'lgan ehtiyojlari nuqtai nazaridan yondashib, ma'naviy ehtiyojlarni quyidagicha izohlaydi. "Ma'naviyat materialistik nuqtai nazardan, shaxsning mayllari tizimida o'ziga xos tarzda ifodalanish imkoniyatiga ega. Bu o'rinda ikki yo'nalishdagi fundamental ehtiyojlarni ajratib ko'rsatish mumkin: a) bilishning ideal ehtiyojlari; b) yashash uchun zarur bo'lgan ijtimoiy ehtiyojlar. Bunda jamiyat va uning a'zolari uchun faoliyat ko'rsatish nazarda tutiladi. Ma'naviyat tushunchasi ostida ushbu ehtiyojlarning birinchisi anglanadi, ikkinchisi esa insonning qalb amridir".

Shunday qilib, ma'naviyatga axborotli yondashuv: a) ta'lim jarayonida shaxs ma'naviyatini shakllantirish o'quv predmetlararo aloqadorlikni ta'minlash natijasida vujudga kelishi, b) shaxs ma'naviyatini shakllantirish uning ehtiyojlari bilan bevosita bog'liqligi, bunda bilish ehtiyojlarining ustuvorligi, v) ma'naviy ehtiyojlarni qaror toptirishning asosiy negizi insonning ruhiy, fiziologik xususiyatlari, mayllari, hissiyotlari va optimal tarzda tashkil etilgan ta'lim-tarbiya jarayoni ekanligi ayon bo'ldi.

Nazariy manbalar va metodologik asoslarning tahlili shuni ko'rsatdiki, shaxs ma'naviyatini shakllantirishda uning ehtiyoj va mayllarini aniq hisobga olish lozim. Insonning ma'naviy qadriyatlarni egallash mayllari, ehtiyojlari esa bevosita uning dunyoqarashi bilan bog'liq. Mana shu mayl, ehtiyoj va dunyoqarash zamirida o'quvchilarning ma'naviyatini shakllantirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Ахмедова М. А. Бадий-эстетик тарбиянинг ривожланиш тенденциялари //Scientific progress. – 2022. – Т. 3. – №. 7. – С. 123-128.

2. Ахмедова М. А., Мирзиёев Ш. М. Современные стратегии обучения в образовательном процессе //Barqarorlik va yetakchi tadqiqotlar onlayn ilmiy jurnali. – 2022. – Т. 2. – №. 8. – С. 40-43.

3. Akhmedova M. A., Khalikberdieva N. T. The book is an indispensable source of knowledge //European research: innjvation in science, education and technology. – 2020. – С. 70-73.